

osztásával és keltezésével sem; fő feladatnak itt a korai és késői csoport időbeli szétválasztását tartják. Rheinza-bern áruinak időrendjét egészen rossznak tartják. Nagy- jából Karnitsch eredményeit fogadják el, egyetértve a stíluskritika eddigi megállapításaival.

A relief nélküli, bélyegezett terra sigillaták közül csak azokat a bélyegeket illusztrálják, amelyeknek fakszimiléjük nincs. A katalógusban alkalmazkodnak az eddigi publikációs gyakorlathoz; nagy betűvel írják azokat a bélyegeket, amelyeket rajzban nem közölnek, kicsivel azokat, melyeket a szöveg közti ábrákon bemutatnak. A formákat Dragendorff táblázata alapján határozzák meg; a Drag. 37 megjelölést nem minden esetben használják. A szöveggel egyenértékű anyag- közlésnek fő erőssége a rendkívül jól sikerült rajzos, szövegek közötti táblaanyag.

H. Schönberger és H. G. Simon munkája jó képet nyújt a terra sigillata kutatás mai állásáról és problémáiról; eredményeik a neussli leletanyag egészének publiká- lása után egészülhetnek ki hasznosan.

Gabler Dénes

Sveagold und Wikingerschmuck aus Statens Historiska Museum Stockholm. Ausstellung 6. November 1968. — 6. Januar 1969. Kölnisches Stadtmuseum. Mainz 1968. 282. lap, 48 szövegek közötti ábra, 71 tábla, 2 térkép.

A kölni Römisch-Germanisches Museum és a Stadtmuseum közös rendezésében, a stockholmi Statens Historiska Museum és több német múzeum (Bonn, Krefeld, Mainz, München, Münster, Speyer, Stuttgart és Wiesbaden) kölcsönanyagából létrejött északi germán régészeti-művészettörténeti kiállítás katalógusa tanulmánykötetnek is beillő, reprezentatív munka. Téma- körök szerint, a kiállítási anyagához és gondolatmene- téhez alkalmazkodó rendben csoportosítva svéd és német tudósok tanulmányait gyűjti össze, s ehhez járul a kiállított tárgyak pontos, részletes leírása, a stockholmi anyagnál legfontosabb méreteiket is meg- adva.

A tanulmányokat tartalmazó rész első nagyobb tematikai egysége az áttekintő-összefoglaló dolgoza- tokat nyújtja. J. Svanung tanulmányában az antik szerzők Skandináviára vonatkozó adatait vázolja. S. B. F. Jansson a VII–X. századi, németföldi írott forrásokat, a *saga*-k történeti kutatásban hasznosítható adatait, az északi germán népköltés históriás énekeit ismerteti. B. Arrhenius az európai szárazföldön a nép- vándorlás korában s részben még az ókorban elterjedt ötvösfogások (tausírozás, ún. polychrom stílus, drágakő- berakások) és egyes ábrázolástípusok Észak felé való terjedésének példáit idézi. W. Holmqvist az állatorna- mentika sajátos északi vonásait foglalja össze és ágyazza a germán állatstílus fejlődéstörténetébe. (l. még alább B. Arrhenius tanulmányát.) U. E. Hagberg koráb- ban megjelent gyűjteményes összefoglaló munkája nyomán az északi leletanyag sajátos csoportját, az ún. „Opferfund”-okat elemzi. Ezek az áldozati rendeltetésű tárgyak, illetve leletegyüttesek az őskortól kezdve egészen a népvándorláskor végéig kimutathatók. Nagyobb- részt „pars pro toto” felajánlott áldozatok. A fegyverek és használati tárgyak, illetve ezek töredékei mellett külön egységet alkotnak azok az állatmaradványok, amelyeket esetenként bizonyos tárgyakkal együtt kéro vagy hálaadó áldozat képeiben helyeztek el. S. Lindqvist a gotlandi faragott és vésett díszű, részben runafeliratos köveket (többnyire síremlékek) ismerteti. M. Stenberger a svédországi viking-kori kincsleletek elterjedését gazda- ság- és kereskedelem-történeti szempontból vizsgálja. Érdekes vonása dolgozatának, hogy a keltezés kérdése alig jelentős: annál nagyobb szerepet kap — értelemszerűen — a földrajzi elterjedés vizsgálata. Feltűnő, hogy a kb. 800 svédországi kincslelet nagyobb része

(kb. 500) Gotlandon került elő. Rendszerint ezek a kincsleletek a tengerpart közelében kerülnek elő, egy- úttal eredetük útját és gazdáik foglalkozását is meg- jelölve. D. Ellmers tanulmánya zárja a kötet első egysé- gét, a viking hajózás és a távolsági kereskedelem rövid áttekintésével.

Amint az első egység dolgozatai bizonyos logikai és időrendi sort alkotnak, úgy rendeződnek a második- ban foglalt tanulmányok is. A leleteket és a fontosabb lelőhelyeket ismertető sorozatot E. Nylén nyitja meg, a II. században elrejtett pompás Havor-i kincs értékelé- sével. B. Almqren az Ó-Uppsala-i halomsírokat ismerteti, keltezési kérdéseiket és a korai érseki székesegyház körüli erődítést Uppsala első települési góciával hozza kapcsolatba. B. Arrhenius második tanulmánya a Vendel-i hajótemetkezések jelentőségét méltatja, külö- nös súlyt fektetve a Vendel-i leleteknek az állatorna- mentika értékelésében és keltezésében játszott szerepére (A hagyományos, Salin bevezette I–III. stílus keltezé- sét és elemeit finomabb beosztásra, Vendel A–D foko- zatokra bontották, míg a Vendel E fokozat a Vendel- és a viking-kor közötti átmeneti időszakot jellemzi, s részlemele lesz a Broa-stílusnak). W. Holmqvist a koráb- ban már ismertett Helgö-i ásatások eredményeit foglalja össze. Kevésbé ismertek még az M. Stenberger által ismertett Eketorp-i ásatások eredményei, amelyek során a korai viking-kortól a XI–XII. századig lakott, erődített település nyomait tárták fel. A település egyes elemeit esetleg a vendeknek a Keleti-tenger térségébe vezetett hadjárataival is kapcsolatba hozza. B. Arrhenius harmadik tanulmányában Birka (Björkö) szintén eléggé ismeretes leleteit értékeli röviden. D. Ellmers a korai keresztény térítés északi emlékeit gyűjtötte össze, határozottan kiemelve a térítés szokáso- kat tiszteltben tartó és ezzel egyfajta pogány-keresztény együttest létrehozó oldalát.

A kötet harmadik tematikai egységét K. Böhner és T. Capelle dolgozatai alkotják. Előbbi a Meroving- kori Európának Északkal való kapcsolatait a leletek tükrében vizsgálja (néhány vonatkozással hazai emlé- keinkre, pl. a mezőkaszonyi fibulára). Dolgozata nagy apparátusa teljes áttekintést ad. T. Cappelle Észak és a frank birodalom kapcsolatait vizsgálja, a hadviselés és politika, a kereskedelem és a kézműipar szempontjából.

A kötetet kiegészítő táblaanyag, a kis léptékben is kitűnően használható térképek, a tanulmányok szín- vonala egyaránt méltó ahhoz a hatalmas kiállításhoz, amely Európa és a skandináv területek anyagi kultúráját egységes képet alkotva mutatta be. Sajnálatos, hogy hasonlóan reprezentatív kiállítási katalógust a magyar művészet párizsi kiállítása nem kaphatott.

Nagy Árpád

L. Musset, Les invasions. Le second assaut contre l'Europe chrétienne (VIIe–XIIe siècles.) Paris 1965. Presses Universitaires de France. 297+8. lap, 4 térkép. („Nouvelle Clio” n° 12 bis.)

A nyugati és a skandináv történet kitűnő ismerője vállalkozott a nehéz feladatra, hogy a Marc Bloch¹ és Ferdinand Lot² kezdeményei nyomán az európai inváziók történetét megírja. Az „invázió” fogalom alatt két történeti folyamatot értenek: egyrészt a népvándorlást, másrészt idegen országok fegyveres előzőnlését. A nép- vándorlás mindig feltételezi a fegyveres előzőnlést, az utóbbi azonban nem vonja szükségszerűen maga után az előbbit. Európa arculatának kialakulása szempontjá- ból nagyobb hatása kétségtelenül a népvándorlásoknak volt, de az inváziók második formájának is jelentős szerepe volt az európai államok formálódásában. Már az elmondottakból is kiderül: az „inváziók” vizsgálata az európai történet igen fontos kutatási témája.

¹ La société féodale. I. La formation des liens de dépendence. (Paris 1939) (9–94: Les dernières invasions).

² Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe. I–II (Paris 1937).

A szerző az európai inváziók történetét két kötetben tárgyalja. Az első kötet tengelyébe a germán népvándorlásokat állította (Les invasions: les vagues germaniques. Paris, 1965. „Nouvelle Clio” n° 12), s így lényegében a III–VI. század mozgalmait fogta össze, amelyek elsősorban a nyugat-európai államok kialakulását eredményezték, míg a második kötetben a VII–XI. századi inváziók történetét írta meg, aminek hatása főként a kelet- és észak-európai államalakulásokban mutatkozott.

Előljáróban meg kell mondjuk, hogy a két kötet szétválasztása kronológiai alapon nem volt szerencsés. Kelet-Európa szempontjából ugyanis összetartozó történeti mozgalmakat vágott ketté.

A VI. században jelentek meg a belső-ázsiai „türkök” Kelet-Európában, s a VII. századtól szerepelnek a „kazárok” e területen. A kettő azonban nem választható el egymástól, s ma már mind világosabban rajzoldódik ki az a már Barthold által képviselt nézet, hogy a Nyugati Türk birodalomból a Kazár állam úgy vált ki, mint a Mongol birodalomból az Aranyhorda khánsága, s így végső fokon a kazár szervezet kezdetei az orkhoni törökségben (T’ou-kiue) keresendők.³

A másik témakör, ahol a két kötet elválasztása tárgyilagosságot szakít szét, az avar történetnek az I. és a szláv történetnek a II. kötetben való tárgyalása. Bárhogyan is vélekedünk a szláv népvándorlás okairól, nem lehet kétséges, hogy az avar invázióknak jelentős szerepe volt benne, s ami a szláv népek önállósulásának kezdetét illeti, ez is az avarok bukásához kapcsolódik.

Mivel pedig a munka előszavában az utolsó nagy Európára ható inváziók bemutatását tűzte célul, s ezek a mongol invázióval zárulnak, az is idekivánczolnak, bár elismerjük, hogy ennek a legjobban ismert nomád invázióknak a bemutatása szétfeszítené a mű kereteit.

Módszertani szempontból figyelemre méltó a kötet beosztása három „könyvre”. Az első *Instruments de recherche et documentation* címen a fő forrásmunkákat és az újabb irodalmat tartalmazza népek szerint csoportosítva, továbbá kronológiai táblákon párhuzamosan szemlélteti a skandináv, a szaracén, a szláv és a sztyepei történet eseményeit. A kötet gerincét alkotó második könyv (43–180) történeti ismereteinket foglalja össze a sztyeppenépek, a szlávok, a vikingek és varégek, valamint a szaracének invázióiról és az ezek okozta történeti kihatásról, míg a harmadik könyvben a függő problémákról és a kutatás irányairól szól (183–277).

Ha a kötetnek a különféle inváziók szerinti proporcionálását vesszük számba, meglehetősen különbségek tűnnek fel. A skandinávok szerepe kb. 116, a szlávoké 50, a sztyeppenépeké 30 s ezen belül a magyaroké 19, végül a szaracénoké 17 lapon jut szóhoz. Azt tekintve, hogy a különböző oldalról jött invázióknak milyen hatása volt a nyugat-európai történetre, ez az arány többé-kevésbé jogosultnak mondható, mindemellett tükrözi a szerző látásmódját és szakmai területét is. Bizonyos, hogy ugyanezt a témát egy spanyol, egy ír, vagy egy török szerző eltérő módon proporcionálta volna, – s kérdéses, hogy összeurópai szempontból jobb lett volna-e. A szerző speciális munkaterülete: francia és skandináv történet megmutatkozik az ezzel kapcsolatos forrásanyag, az irodalom és a problémák kitűnő ismeretén is. Jó helyzetben volt a szerző a bizánci és arab történelem vonatkozásait illetően is; a nyugati nyelven írt kitűnő bizantinológiai és ivlamológiai összefoglalások könnyű útbaigazodást tesznek lehetővé a legtöbb kérdésben.

Ugyanakkor a korai kelet-európai történetben való eligazodást több tényező teszi nehezzé. Egyrészt önálló tudományterületek alakultak ki; a szláv népek múltjával

foglalkozó tudományterületek differenciálódtak, a sztyeppenépek története részben orientalista stúdium, s maga a hungarológia is önálló részstúdiummá fejlődött. Mindezekre pedig nemzetközi nyelven kiadott korszerű kézikönyvek többnyire hiányoznak. Még nagyobb hátrány, hogy a kelet-európai népek korai története a nacionalista történetírás talaján fejlődött, és a politika érdekeit támogató írásművek a múltban gyakran könnyebben megkapták azt a segítséget, hogy valamely nyugati nyelven jelentessék meg őket.

A nemzeti történetírás egyrészt a ma élő nemzetek múltját domborítja ki más élő és eltűnt népek rovására, másrészt területi alapon állva feladatának tekinti a mindenkor határokon belül a történeti jog igazolását. A második világháború következményei nem járultak hozzá, hogy e tekintetben általános javulás következzen be. Hozzávéve ehhez, hogy a sok nyelven írott kelet-európai forrásanyag használata kritikai előtanulmányok ismerete nélkül könnyen tévútra vezethet, érthetővé válik, hogy egy összkép nyújtása a VII–XI. századi Kelet-Európáról nagy nehézségekbe ütközik.

Mindezek eredményezték, hogy a mű Kelet-Európát tárgyaló része nem minden vonatkozásban mondható kielégítőnek. Ha a közép-európai szláv népeket tekintjük, művében éles fényben tűnnek a ma élő népek és azok, akiket a ma élők elődüknek tekintenek, de úgyszólván nem esik szó azokról a népekről, amelyek a XI. század előtt komoly szerepet játszottak, de azóta eltűntek, pl.: a fehér horvátok, a karantánok, és a dunai szlovének (e néven az orosz őskronikában). A dunai szlovének, akiket Pannoniában a frankok igáztak le, két hűbéres főemberük, Pribina és Kocel révén váltak ismertté. Ők birtokoltak a Drávától északra, míg ettől délre, a Száva menti szlovének fejedelme, Ljudevit kezdett sikertelen függetlenségi harcra. Meglehetősen elterjedt szóhasználatot követ a szerző, amikor a szlovéneket pannoni horvátoknak nevezi (csak a XVIII. század óta nevezik a Drávától délre elterült Szlavónia lakói magukat tenger melléki szomszédai nevű horvátoknak) és Dvornik aktualizáló hatása mutatkozik rajta, amikor Ljudevit szlavóniai tartományát Jugoszlávia, Samo karantániai fejedelem országát⁴ pedig Csehszlovákia elődjének mondja. A szlovéneknek és karantánoknak az „inváziók” szempontjából nem volt nagy jelentőségük, de mégis csak nagyobb utat tettek meg, mint a szláv őshaza közelében maradt lengyelek, akikről a szerző az újabb irodalom nyomán részletes képet ad.

A horvátok őshazája a mai Dél-Lengyelország környékén volt, ahol a fehér horvátok is éltek. Nevük egyezik egy szarmata törzs nevével, s ez önmagában is egy olyanféle rátelepülésre enged következtetni, mint később a bolgároké volt. A horvát népnév iráni eredetezése mindenképpen komolyabb alapon nyugszik,⁵ mint Grégoire idézett ötlete.

Jobban otthon van a szerző az orosz-normann vita-irodalomban. E kérdésben az ellentétek egyik fő okát abban látom, hogy a vita nacionalista alapon indult el, viszont a középkorban a dolgokat egészen más szemszögből nézték. A középkort inkább egy fajta „internacionalizmus” jellemzi, amit e modern szó helyett inkább a heterogeneitás kifejezésével illethetünk. Különféle népelemekből ötvöződött össze minden dinasztia s az uralkodó udvara; még inkább az volt a katonai kíséret, amiből a testőrség fejlődött ki; nemzetek felett álló szervezet volt a papság, s a középkori városokat is különféle eredetű kereskedő- és iparosréteg jellemzi. A heterogén uralkodó osztály számára pedig közömbös volt, hogy jobbágya milyen nyelven beszélt. Ebben leli magyarázatát az a ma paradoxonnak hangzó nyilatkozat, amit István

³ *Enzyklopedie des Islām*. IV. (Leiden–Leipzig 1913–1938) 973; *Artamonov, M. I.*, *Istorija Khazar*. Leningrad 1962. 142–156; ld. az irodalmat: *Moravcsik, Gy.*, *Byzantinoturcica I²* (Berlin 1958). 81. E tekintetben D. M. Dunlop műve (*The History of the Jewish Khazars*. Princeton 1954) nem tesz lehetővé könnyű eligazodást.

⁴ *Szilágyi S.* – *Pauler Gy.*: A magyar honfoglalás kútfeje. (Bp. 1900) 304.

⁵ Ismerteti *Dvornik, F.*, *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*. II. Szerk. *R. J. H. Jenkins*, 115–116.; A forrás kronológiájához vö. *Györffy, Gy.*, *BZ* 55 (1962), 306.

király fiához intézett intelmeiben olvashatunk, melyet egy XI. század eleji klerikus foglalt írásba: *Sicut enim ex diversis partibus et provinciis veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt que omnia regna ornant et magnificam aulam et perterritant exterorum arrogantiam. Nam unius lingue uniusque moris regnum imbecille et fragile est!*⁶

Az idegen jelenléte a középkorban a gazdasági fejlettség és katonai erő velejárója.

Kelet-Európában éppenséggel a varég testőrség jelenléte emelte minden uralmi rendszer tekintélyét. Kijev, Bizánc és a kazár Itil mellett megtaláljuk őket Magyarországon is, s más szláv (lengyel?, cseh?) udvarokban a *viking* szóból eredeztetett *vitez* 'vitez' mutat meglétére. Bizáncban a sok különféle testőrelem között kazár és türk, azaz magyar elem is található, s magyar *iobbagio*-k 'kísérő katonák' lengyel és orosz földön is felbukkannak.⁷ A Svédországban előkerült sztyepei sírletek,⁸ (ehhez talán Vörös Erik egyik társának, *Tyrker*-nek a neve is hozzákapsolható) meg éppen arra mutat, hogy a X. században a svéd központ sem maradt el e tekintetben, s ha a svéd fejlődés a XI. század derekán megtorpant, annak az idegenektől való elzárttság egyik fő oka lehetett.

Ugyanakkor az „Oroszországban” megtelepedett *rüs*-ok éppen a szlávokkal való együttélés és nemzetközi kapcsolataik révén indíthatók el fellendülést. Mint kereskedők jelentek meg, majd lehajóztak a Volgán Kazárországba, ahol szoldos szolgálatot is vállaltak. Innen van, hogy politikai szervezetük kazár vonásokat mutat; ilyen a *kagán* cím felvétele (elsőként, mint ezt J. Marquart valószínűsítette, Novgorodban),⁹ továbbá katonai kíséretük 400-as kerete, ami a törökök és magyarok között megtalálható.¹⁰

Amilyen hiba a középkori államokat a XIX–XX. század szemüvegén keresztül homogen nemzeti állammak tekinteni, ugyanúgy nem lehet a kazár birodalmat valami „türk”, vagy a magyar kettős fejedelemséget tisztán „magyar” államszervezetnek tekinteni. Kazáriában az eredeti türk elem talán egy tizedét sem tette ki a lakosságnak, s a magyarok is annyira eltávolodtak a finnugoroktól s annyira ötvöződtek különféle török, iráni és szláv elemekkel, hogy a *magyar* népnév történetileg inkább a magyarul beszélők jelölésére alkalmas, s a nyugati történetíró a tényekhez közelebb álló kifejezést használ, ha a magyar törzsszövetségről szólván *hongrois*-t ír, amely eredetileg nem népnév, hanem egy török politikai alakulat neve, t. i. a török *on-ogur* 'tíz törzs' kifejezésből ered.

Kijev és a déli gorodok IX. századi történetében a sztyeppenépeknek jutott a varégekhez hasonló szerep, mint az orosz őskronika szavaiból is kivehető. Válaszként L. Musset egyik megoldatlan kérdésére (125. l.)

⁶ *Scriptores rerum Hungaricarum*. II. – Szerk. Szentpétery E., (Bp. 1937–38.) 625.

⁷ Györffy Gy.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. 29–32, 60, 87–92; a *vitez* szóra l.: *Knieszsa I.*, A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I., (Bp. 1955.) 530.

⁸ *Arne*, T. J., La Suède et l'Orient. (Uppsala 1914) 140–141., 155–156; vö. *Dienes I.*, FA 16 (1964) 112.

⁹ *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. (Leipzig 1903.) 201. – A kazárok között lakó ruszokra l. uo. 111; *Zeki Validi Togan*, Ibn Fadlän's Reisebericht. (Leipzig 1939.) 253–54; *Körösi Csoma Archivum* III. 54–55.

¹⁰ *Zeki Validi*, T., i. m. 97; Györffy Gy., Einwohnernzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts. *Studia Historica*, Acad. Scient. Hist. 42. (Budapest 1960) 8; a kazár kíséret 40 000 számából (*Zeki Validi*, T., i. m. 300) valószínűleg két nulla elhagyandó.

¹¹ *Moravcsik Gy.*, *Studia Antiqua* 4 (1958) 275–288; cf. *Byzantinoturcica*. I² 1958. 271–272.

¹² *Le incursioni ungare in Europa nel secolo X.* (Firenze 1945.) Megjegyzem, hogy az az állítás, hogy

megemlítettük, hogy 839 előtt, amikor a rúz kagán normannjai Konstantinápolyba mentek, azért nem tudtak az oda vezető úton – nyilván a Dnyeperen – visszatérni, mert vad törzsek előnyomulása zárta el az utat. Ezek a törzsek pedig bizonyosan magyarok voltak, mert Georgios Monachos 836–38-i eseményekről szólván írja, hogy a bolgárok a makedonok ellen a magyarokat hívták segítségül.¹¹

Ami a magyarok későbbi invázióit illeti, ezek lefolyását illetően a monografikus összefoglalások – főként Gina Fasoli műve – jó alapot nyújtottak a szerzőnek.¹² A kalandozások diplomáciai háttéréből már Hóman is írt ismert monográfiájában, és legújabban 1969-ben jelent meg Vajay Szaboles könyve,¹³ amelyben meggyőzően mutatja ki, hogy szinte minden magyar kalandozás beleilleszkedik az európai hatalmak egymás elleni küzdelmeibe. Csaknem mindig arról van szó, hogy az egyik fél segítségül hívta a magyarokat ellenfeleivel szemben.

Musset előadásából világosan tárul elénk az inváziók korának skandináv társadalmá; arról viszont, hogy mi állhatott a magyar kalandozások háttérben, nem kaptunk kielégítő képet. Bizonyára ezért van ezekről a *Problèmes en suspens et directions de recherche* fejezetben szó. A szerzőt menti, hogy az erre vonatkozó irodalom java magyarul jelent meg, s az újabb magyar őstörténeti művekből csak Moór Elemér megalapozatlan hipotéziseket tartalmazó cikksorozatát ismeri. Igaza van Mussetnek, amikor a magyar krónikák forrásértékével szemben kétségeit fejezi ki (megjegyzem, hogy a névtelen jegyző nem a XI. század végén, hanem 1200 táján írt),¹⁴ viszont van olyan forrásanyag, amelyből a korai magyar társadalom megismerhető. Nem Böles Leo Taktikájára gondolok, mert ennek a magyarokra vonatkozó része szó szerinti másolata a VI. század végén írt Pseudo Maurikios-féle Taktikának, ahol ténylegesen a nyugati türkokról van szó.¹⁵ Viszont elsősorban a IX. század végi Dzsaidhāni geográfijára, ill. az azt fenntartó arab Ibn Ruszta és perzsa Gardīzi szövegére utalok, ahol más kelet-európai népek mellett a Don és a Duna közötti sztyeppén lakó IX. századi magyarokról minden vonatkozásban hiteles egykorú leírást kapunk.¹⁶ Magyarországon 1001-ben indult meg a latin írásbeliség (1000–1332-ig kb. 20 000 magyarországi oklevelet ismerünk), amelyhez a XI. századi törvények, zsinati határozatok és legendák járulnak. Ezekből a X. századi társadalom szervezetére is következtethetünk. Annyi a magyar nyelv keleti jövevényszavaiból, Dzsaidhāni leírásaiból és a XI. századi adatokból kétségtelen, hogy a finn-ugor eredetű magyarság a X. században fél-nomád életet élt és az állattenyésztés mellett földműveléssel is foglalkozott.¹⁷ Azok, akik a kalandozásban részt vettek, elsősorban nem ezekből, hanem a törzsfők és nemzetségfők katonai kíséretéből, valamint abból a három kabar törzsből kerültek

a magyar kalandozások nem érintették Spanyolországot (62. l.), nem áll. Vö. Liudprand (MGH. SS. III. 332 = *Gombos*: *Catalogus* II. 1474) és Masudi híradását (*Marquart, J.*, *Streifzüge* ... 61, 63).

¹³ *Der Eintritt des ungarischen Stammes in die europäische Geschichte* (862–933). (München 1969.)

¹⁴ Vö. Györffy Gy., *Formation d'États au IXe siècle suivant les „Gesta Hungarorum” du notaire anonyme. Nouvelles Études Historiques publiées à l'occasion du XII. Congrès International des Sciences Historiques.* (Bp. 1965.) I. 27–53.

¹⁵ *Moravcsik Gy.*, *Acta Hist. Hung.* 1 (1952) 161–184.

¹⁶ *Ibn Rusteh*, *Les atours précieux*. Ford.: *Wiet, G.*, (Le Caire 1956.) 160.

¹⁷ A magyarok a XI–XII. századi oklevelekből kivehetően már nem változtatták lakhelyeiket és körülhatárolt falvakban laktak. Freisingi Otto ennek látszólag ellentmondó híradásához tudni kell, hogy a Magyar Alföldön sok vidéken egy falun belül egy családnak két telephelye volt; Otto útvonala ugyan nem itt vezetett; viszont a főút besenyő faluk láncolatán át vitt.

ki, akik a kazárok ellen fellázadva a magyarokhoz csatlakoztak. Ezek között a mohamedán khorezmi etnikum bizonyítható; a mohamedán alán és volgai bolgár (eszkil, barszil) elem valószínűsíthető.¹⁸

Az Al-Duna és a Don közötti sztyeppeországot a magyarok után az Ázsiából előtört tiszta nomád besenyők, úzok és kunok foglalták el. Ezeknek a népeknek nem volt komoly szerepe az európai inváziók történetében, bár Kelet-Európa többet szenvedett tőlük, mint egykor a magyaroktól. Mindenesetre a rájuk fordított $2\frac{1}{2}$ oldalnyi ismeret egy további kiadásnál ajánlatos volna módosítani és elmélyíteni, amihez Moravcsik Byzantinoturcicájának irodalma mellett néhány kézikönyv is ajánlható.¹⁹ Ma már az orientalisták előtt nem titok, hogy a besenyők Belső-Ázsiából erednek (először egy VIII. századi tibeti feljegyzéses úgjúr követjelentésben szerepelnek)²⁰, a kunok őshazája pedig a kipszakokkal való azonosság alapján Nyugat-Szibériában kereshető. Ennek kapcsán érdemes lett volna azt az 1050 körül bekövetkezett sorozatos népetolódást megemlíteni, amely Mandzsuriától Bulgáriáig megmozgatta a sztyeppe népeit.²¹

Bár a köztudat nem sorolja az inváziók körébe, a szerző egy rövid fejezetet szentelt a keleti romanizmusnak és a román eredetkérdésnek. Hajlik a román álláspont felé, amely szerint a Traianus császár által odatelepített rómaiak utódai, bár maga is lát rejtélyt a kérdésben és idézi *Ferdinand Lot* ismert szavait: „une énigme et un miracle historique!” Mi ugyan nem hiszünk a csodákban – de a rejtély esetének fennforgását még néhány további rejtély megemlékezésével támasztjuk alá.

Elismerjük, hogy az a tény, hogy egy területen csaknem ezer éven át (271–1210) nem említene egy népet, nem jelenti azt, hogy az a nép nem lakhatott ott, mégis rejtélynek kell tartanunk a római kontinuitást Dáciában, figyelembe véve, hogy a források szerint a rómaiak 271-ben Dáciát kiűritették; viszont az ugyanekkor Dáciába és az Alföldre beköltözött és onnan soha el nem költözött gepidák közül egy sem maradt fenn. „Rejtély” továbbá, hogy Dáciában a sok római város neve közül egynek a nevét sem őrizte meg a román (vlach) nyelv, s a római városok romjain felépült középkori városokat és falvakat szláv és magyar nevek nevezik. Rejtélynek mondható az is, hogy Szent István 10

latin rítusú püspökséget alapított Magyarországon, közte az erdélyit, utódai pedig a XI. század végén még kettőt, és az ezen a területen lakó szlávok mind felvették a latin rítust, viszont a latin nyelvű vlachok (románok) szláv rítust vettek fel, – de hol? Azok számára, akik a vlachokra vonatkozó bizánci forrásokat ismerik, ez talán nem olyan nagy rejtély, mert a szláv rítusú ochridai patriarchátus suffraganeusai között 1019–20-ban megtalálható a vlachok püspöke, akinek székhelye Szerbia területén volt,²² nagyjából azon a tájon, ahol Nicetas Choniates Nagy Valachiát (*μεγάλη Βλαχία*) említi.²³ A bizánci forrásokban a IX. század végétől számos alkalommal szerepelnek vlachok e tájon, s még a latin források is jelentős vlach (román) tömegekről tudnak, akik a második bolgár cárság egyik alkotó elemét adták (l. 57. l.); ezek a tömegek a XIII. század folyamán néhány kis népszigettől eltekintve rejtélyes módon eltűntek Bulgáriából és Szerbiából, ugyanakkor a vlachok rejtélyes módon tömegesen tűntek fel a Déli Kárpátok körül. Nem tudom, hogy ezen rejtélyek láttán ne helyeseljük-e azt a megoldást, hogy a román eredetkérdés az „inváziókról” szóló műben kapott helyet.

Ismeretetésünk igazságtalanul hat, ha nem hangsúlyozzuk, hogy a bírált részek a kötetnek kis részét teszik ki. A munka kitűnő képet ad a skandináv inváziók minden vonatkozásáról. Rendkívül jól világítja meg a három északi társadalom – dán, norvég és svéd – egyéni fejlődését, ami invázióik eltérő módjában is megnyilatkozott. Igen jónak látjuk annak kifejtését, hogy a Nyugat-Európát három oldalról ért invázióknak milyen hatása volt a belső fejlődésre.

A kötettel egy évben jelent meg a nevezetessé vált *Vinland Map*-ot ismertető mű.²⁴ Bár a norvég hajósok észak-amerikai felfedezését is feltűntető középkori térkép eddigi ismereteinket lényegesen nem módosítja, felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy II. Paschalis pápa legátusa, Henrik grönlandi püspök (1117-ben) maga is átkelt Vinlandba, majd visszatért. Ez azonban már kívül is esik a szerző által választott időhatáron, a XI. századon.

Ha befejezésül az elmondottakhoz hozzátesszük, hogy a szerző világos, tömör és mindenkor érdeklődést felkeltő módon adja elő témáját, úgy véljük, hogy e művel a kora középkor irodalma komoly nyereséggel gyarapodott.

Györffy György

¹⁸ Györffy Gy., *Tanulmányok*. 44–60; A magyar seregben harcoló mohamedánokra ld. *Marquart, J.*, *Streifzüge* ... 62, 599.

¹⁹ *Enzyklopedie des Islām* II. 1099, III. 1118; *Grousset, R.*, *L'empire des steppes*. (Paris 1960.) 238–.

²⁰ *Bacot, J.*, *Journal Asiatique* 244 (1956) 138, 147.

²¹ *Sharaf al-Zamān Tahir Marvazi on China, the Turks and India*. Transl. and comm.: *Minority, I. V.*, (London 1942). 30, 54–55 et passim, amihez meg-

jegyzendő, hogy a mandzsuri kunok és a kománok azonosítása továbbra is kétes marad. Vö. *Györffy, Gy.*, *Ant H 2* (1948) 158–176.

²² *Gyóni, M.*, *L'évêché Vlaques de l'archevêché bulgare d'Achris au XIe–XIVe siècles*. *Études Slaves et Roumaines* 1 (1948) 148–159, 224–233.

²³ *CB*. 841.

²⁴ *Skelton, R. A., Marston, Th. E., and Painter, G. D.*, *The Vinland Map and the Tartar Relation*. (New-Haven and London 1965).